

Ühe rahvusvähemuse ajaloo konstrueerimisest

Karsten Brüggemann

*Pühendatud prof. dr. Sergei Gennadijevitš
Issakovile
tema 80. sünnipäeva puhul*

Rahvusvahelise ajalooteadusliku diskursuse pilgu eest suuresti varju jäänuna on pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist eelkõige Baltimaade kirjandusteadlased kokku kogunud tähelepanuväärse hulga faktiteadmisi vene inimestest kõige laiemas mõttes ning nende elust ja saatusest Eesti, Läti ja Leedu aladel peamiselt 19. ja 20. sajandil.¹ Pretendeerimata ammendava ülevaate andmisele, seab käesolev kirjatöö endale eesmärgiks üritada nimetatud teemat analüüsida ning ühtlasi sõnastada tõdemus juba ammugi pakitsevast vajadusest ajalookäsituse järele, mis hõlmaks kõiki sinise piirkonna rahvusi. Eriti just venekeelne teaduskirjandus on vägagi mõistetavatel, allpool kirjeldatud põhjustel sellest eesmärgist veel üsna kaugel – ning pole selge, kas eesti-, läti- ja leedukeelne teaduskultuuri juba nii kaugel on, et ühekülgsetl etnilistest prioriteetidest loobuda.

Mida teame venelastest ja vene kultuurist Baltimaades? Nad on olnud siin juba ammu² – ning tänasele päevale on iseloomulik, et seda asjaolu tuleb rõhutada –, kas siis idaslaavi kaupmeeste, käsitöölise ja õigeusu preestritena või usupagulastena. Kuid alles ühes vanausulistega, kes 17. sajandi lõpul põgenesid õigeusu kirikureformide eest toona Rootsi riigi koosseisu kuuluvatesse Läänemere provintsidesse, tekkis Baltikumis nii maapiirkondi kui ka linnu hõlmav venelaste püsiasustus (Leedu suurvürstiriigis eksisteerinud tihedad slaavi-balti kontaktid jäävad selles kontekstis vaatluse alt välja). Alles pärast Läänemere-äärsete alade Vene impeeriumiga ühendamist 18. sajandil Peeter I ja Katariina II valitsusajal muutus venelaste kohalolu arvukamaks, ehkki tollast aega jäi iseloomustama fakt, et ametnikud, sõdurid ja ohvitserid ei jäänud ühte kohta kauaks pidama. Siiski pole kahtlust, et vene ohvitseri peeti linlikes keskustes tegutsenud (baltisaksa) salongides teretunud külalisteks. Seisuslikule ühiskonnale olid etnilised eelarvamused veel valda-

¹ Käesolevas kirjatöös kasutatud uurimuste hulka kuuluvad S. G. Isakov. Put' dlinoju v tysjaču let. Russkie v Ėstonii. Istorija kul'tury, čast' I. Tallinn, 2008; Sama, T. K. Šor. Vlastiteli Rossijskoj Imperii na Ėstonskoj zemle. Tallinn, 2009; The Dacha Kingdom: Summer Dwellers and Dwellings in the Baltic Area. Ed. by N. Baschmakoff, M. Ristolainen (Aleksanteri Series 3/2009). Helsinki, 2009. – Samal teemal on ilmunud: V. Iljaševič. Russkie sud'by Ėstonii. Tallinn, 2007; G. M. Ponomareva, T. K. Šor. Russkaja pečat' i kul'tura v Ėstonii vo vremja Vtoroj mirovoj vojny (1939–1945) / Vene trükisõna ja kultuur Eestis II Maailmasõja ajal (1939–1945). Tallinn, 2009; „Tallinskij tekst” v russkoj kul'ture. Sbornik v čest' prof. I. Z. Belobrovcevoj – k 60-letiju so dnja roždenija (Baltiiskii archiv. Russkaja kul'tura v Pribaltike, 11). Tallinn, 2006; 220 let russko-slavjanskoj filologii v Tartu. Red. A. D. Duličenko (Slavica Tartuensia, 5). Tartu, 2003; Venelaste ajaloošt Lätis vt. õpikuna kavandatud teos O. Puchljak, D. Borisov. Russkie v Latvii so srednevekov'ja do konca XIX veka. [Rīga,] 2003. Ülimalt soovitatav on veebisait aadressil <http://www.russianresources.lt/archive/> (20.3.2012). Vene emigratsiooni (sh. Balti riikidesse sõdadevahelisel ajal toimunud emigratsiooni) alateemat käsitleb terve rida kogumikke: Russkie vne Rossii. Istorija puti. Red. I. Belobrovceva. Tallinn, 2008; Russkie v Pribaltike. Red. I. Belobrovceva. Moskva, 2010; Memuary v kul'ture russkogo zarubež'ja. Sbornik statej. Red. A. A. Danilevskij. Moskva, 2010. Vt. ka vanemat väljaannet Kul'tura russkoj diaspori. Ėmigracija i memuary. Sbornik statej. Red. S. Docenko. Tallinn, 1999.

² V. Ladõnskaja. Sergei Issakov: „Venelased olid siin juba ammu”. – Eesti Ekspress, nr. 10, 05.03.2009, A 1 jj.

valt võõrad ning iseenesestmõistetavaks peeti valitsevate kihtide omavahelist solidaarsust. Venemaa Balti kubermangudes teravnesid suhted venelaste ja baltisakslaste vahel alles koos rahvusluse esiletõusuga, kuid isegi siis lõikas Baltikumi majanduseliit tsaaririigis 19. sajandi lõpuaastail toimunud majanduskasvust omajagu kasu. Venelaste (sh. valgevene või ukraina keelt emakeelena kõnelenute) osakaal rahvastikust jäi 1897. aastal 5%-ga napilt alla sakslaste 7%-le. 1905/06. aasta revolutsiooni järel pöördus see suhe impeeriumi põhirahvuse kasuks ning Esimese maailmasõja eel moodustasid venelased tänu industrialiseerimisele ja militariseerimisele linnarahvastikust juba suurema osa kui sakslased.

Naabrid on alati potentsiaalsed partnerid ja vastased. Seega ei pane imestama ega nõua siinkohal pikemat selgitust, et 20. sajandil aset leidnud sündmused on muutnud vahe Eestis ja Lätis tänapäeva venekeelse elanikkonna esindajate kohta kasutatavate sõnade „migrant” ja „okupant” vahel üsna ähmaseks. Sealsamas peitub ka põhjus, miks siinsed põliselanikud kalduvad suure idanaabri mõju hindama üldiselt negatiivsena. See kalduvus on aga mõjunud venekeelsetele uurija-

tele inspiratsiooniallikana ning pannud neid vastukaaluks otsima võimalusi, kuidas tõsta tähelepanu keskmesse positiivseid kontakte, kummardamata seejuures vananenud kontseptsiooni idast saabunud kultuuritoojatest.³

* * *

Inimene, kelle suureks teeneks on Eestimaa venelaste ajaloo läbitöötamine populaarses vormis, on Narvas sündinud kirjandusteadlane, Tartu Ülikooli emeriitprofessor Sergei Gennadijevitš Issakov. Tema „Tuhandaastase teekonna”⁴ 2008. aasta lõpus ilmunud esimene osa on esimene monograafiline katse luua teaduslikel alustel põhinev kõikehõlmav narratiiv venelastele eriomast Eestimaa-kogemusest.⁵ Puhtteaduslikust seisukohast on seejuures kahju, et autor on loobunud viiteaparatuurist (osaliselt asendab seda siiski mahukas kirjanduse loend). Ehkki nimetatud asjaolu ei luba asetada raamatut täiendava uurimustööna ühte ritta baltisaksa⁶ ja Eesti⁷ minevikku käsitlevate standardteostega, on siiski tegemist väiksema, kuid ülimalt tänuväärse paralleelteosega sarjale „Eesti ajalugu”⁸, millel samuti puutub teaduslik aparatuur ning mis tasakaalustatud lähenemise

³ See kontseptsioon on Vene Föderatsioonis endiselt käibel: È. P. Fedosova. Rossija i Pribaltika. Kul'turnyj dialog. Vtoraja polovina XIX – načalo XX veka. Moskva, 1999. Vt. ka kirjanduse ülevaadet: K. Brüggemann. Russia and the Baltic Countries. Recent Russian-language literature (Review Essay). – Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History kd. 10, 2009, nr. 4, lk. 935–956. Samas vt. ka viidet 5.

⁴ S. G. Isakov. Put' dlinoju v tysjaču let. Hiljuti ilmus kogumik, mis sisaldab ta uemaid töid: S. G. Isakov. Kul'tura russkoj èmigracii v Èstonii 1918–1940. Tallinn, 2011. Tema kohta vt. ka B. Egorov. K portretu Sergeja Gennadijeviča Isakova (po perepiske Ju. M. Lotmana i B. F. Egorova 1958–1963 gg.). – Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia XII: Mifologija kul'turnogo prostranstva: K 80-letiju Sergeja Gennadijeviča Isakova. Red. L. Kiseleva, T. Stepaniščeva. Tartu, 2011, lk. 17–27.

⁵ V. Iljaševič. Russkie sud'by Èstonii – toob küll huvitavaid üksikasju, olles igati tänuväärne Tallinna kalmistute reisirühina, kuid üldkokkuvõttes on tegu suhteliselt seosetu lugude ja pajatuste kompendiumiga, mida võrdsitab näpütäis slavofiilset historiograafiat. Väide, nagu oleks „vene inimesed” jätnud „hindamatu tsivilisatsioonijälje”, ilma milleta tänapäeva Eesti, Läti ja Leedu (!) kultuur ja majandus oleksid „mõeldamatud” (lk. 3), teeb ettevaatlikuks. Huntingtoni „Tsilivilisatsioonide kokkupõrke” üle väideldes leiab autor, et üksnes tänu Vene riigile on eestlased rahvusena säilinud ja pääsenud – oleksid nad algusest peale kuulunud Lääne tsivilisatsiooni hulka, poleksid nad ellu jäänud (lk. 70). Samalt autorilt pärinevad muu hulgas järgmised tööd: V. Iljaševič. Pribaltijcy na rossijskoj gosudarstvennoj službe. Tallinn, 2009; Sama, M. Gajnullin. Pribaltijcy na rossijskoj diplomatičeskoj službe. Tallinn, 2005; Sama. Pribaltijcy v Otečestvennoj vojne 1812 goda. Tallinn, 2011.

⁶ Baltische Länder. Hrsg. v. G. von Pistohlkors (Deutsche Geschichte im Osten Europas). Berlin, 1992.

⁷ T. U. Raun. Estonia and the Estonians. Stanford, 2001.

⁸ Seni on ilmunud kolm köidet: Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Koost. M. Laur, S. Vahre. Tartu, 2003; Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Koost. T. Karjahärm, T. Rosenberg, S. Vahre. Tartu, 2010; Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Koost. A. Pajur, T. Tannberg, S. Vahre. Tartu, 2005.

püüdest hoolimata keskendub siiski enamusrahvuse ajaloole.

Eelkõige on Issakovi raamatu adressaadiks siiski Eesti venekeelne vähemus ise. Sest see, mille autor teoses esile toob, on eestlastele ja ka baltisaklastele juba 19. sajandi lõpust alates enesestmõistetav: see on jutustus venelaste etnilisest järjepidevusest ning kultuurilistest saavutustest maal, kus nad elavad. Issakov on ühes intervjuus öelnud, et raamatut kirjutama ajendas teda kaks seika. Esiteks asjaolu, et eestikeelsetes kultuurilugudes venelasi reeglina ei käsitleta. Teiseks aga üldiselt valdav seisukoht, et Eestimaa venelastel puuduvad kohapealsed juured ning seega puudub neil ka oma ajalugu.⁹ Sellele vastukaaluks teeb Issakovi raamat meile selgeks, et 1918. aastal loodud vabariigi ülesehitamine toetus ka venekeelsete kaaskodanike abile, seda nii kultuuri vallas (muusika, ballett) kui ka eelkõige seoses sõjalise väljaõppega. Samas oli vene elanikkonnarühma ümberorienteerumine elule Eesti Vabariigi rahvusvähemusena autori arvates nende etnokultuuriliste traditsioonide jaoks oluline pidepunkt. Alles see mentaalne protsess võimaldas pühenduda oma kultuuri mõtestamisele ja sellega tegelemisele. Eesti venelased olid need, kes andsid revolutsioonijärgse Euroopa vene emigrantidele idee korraldada igal aastal vene kultuuri päevi. Eesti oli aga ka see maa, kus venelased jätsid kasutamata ainulaadse võimaluse, mida pakkus rahvusvähemuste kultuuroromavalitsuse seadus. Samas oli sõdadevahelise aja Eesti (nagu ka lõuna-naaber Läti) kultuurilooliselt ainulaadne paik, kus olid püsinud elavana tsaariaja kultuuritraditsioonid – ja seda mitte üksnes Petseri piirkonnas. Vene emigrandid tulid nostalgia-turistidena Euroopast Baltimaale, et sedasi justkui uuesti Venemaad külastada. Nõnda tegi näiteks Andrei Sedõhh (1902–1994), kes

oli tuntud kui Nobeli auhinnaga pärjatud kirjaniku Ivan Bunini sekretär ning Pariisi ajalehe Poslednõje Novosti ja Riia lehe Segodnja ajakirjanik. Sedõhh saabus 1929. aastal Riiga ning asus seal vanausuliste ajaloolist analoogiat järgides otsima tõelist Venemaad – astudes Ida-Lätis koguni mõneks minutiks Nõukogude Liidu pinnale, et võtta sealt pihutäis Venemaa mulda.¹⁰ Lisaks tegutsevale vene õigeusu kirikule ning erinevalt teistest maa-dest, kuhu venelased olid emigreerunud, toimus Eestis ja Lätis kuni 1940. aastani ka – tõsi, üha hõrenev – venekeelne koolivõrgustik. Siinkohal toob Issakov muu hulgas veenvalt esile, et tegelik murdepunkt vene rahvastikurühma elus ei olnud mitte iseseisva vabariigi loomine aastal 1918, vaid 1940/44. aasta Nõukogude anneksioon. Alles Punaarmee ja NKVD sissemarsiga lõppes vene argielu sajandeid kestnud kultuuritraditsioon Eestis (ja Lätis). Selles osas jagavad venelased – ning seda on oluline rõhutada – oma eesti ja saksa soost kaaskodanike saatust. Aastaga 1940 lõpeb ka Issakovi käsitlus.

Ükskõik kui veenev see murdepunkt ka on, ei saa Issakovgi mööda vaadata erinevusest aastale 1918 eelnenud ja järgnenud aja vahel. Vene kultuuripärandi mõtestamine ja väärtustamine sai teoks alles demokraatliku vabariigi tingimustes. Varem puudus Balti provintside venekeelsel elanikkonnal, kes luges end impeeriumi põhirahvuse hulka kuuluvaks, selleks igasugune vajadus. Tõsi, 19. sajandi viimasel veerandil loodi sakslaste, eestlaste ja lätlaste eeskujul ka vene kultuuriseltse, kuid need olid alates 1880. aastate keskpaigast levitatud rahvuspoliitilise agenda suhtes tunduvalt vähem vastuvõtlikud kui venelastest ametnike ja ohvitseride arvukas seltskond, kes mõneks aastaks kuberman-gupealinna – Tallinna, Riiga või Miitavisse – teenima saabus.¹¹ Siiski tegeleb suur osa

⁹ V. Ladõnskaja, Sergei Issakov.

¹⁰ A. Sedyx [Jakov Cvibak]. Tam, gde byla Rossija. Pariž, 1930, lk. 27, 88.

¹¹ Vrd. selle kohta U. von Hirschhausen. Die Grenzen der Gemeinsamkeit. Deutsche, Letten, Russen und Juden in Riga 1860–1914 (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, 172). Göttingen, 2006, lk. 243–259; B. D. Woodworth. Civil Society and Nationality in the Multiethnic Russian Empire: Tallinn/Reval, 1860–1914. Ph. D. University of Bloomington, 2003, chapter 3. Vrd. K. Brüggemann. R. Tuchtenhagen. Tallinn. Kleine Geschichte der Stadt. Köln, Weimar, Wien, 2011, lk. 200–202.

tsaariaja käsitlusest jälgedega, mille Balti kubermangud on jätnud vene kultuuri suurkujude, nagu Puškini, Dostojevski, Leskovi või Tšaikovski, ellu ja loomingsusse. Siin on autoril võimalus toetuda reale oma varasematele töödele, milles ta on neid kultuurikonakte põhjalikult lahanud.¹²

Kui järgnevas esitatakse Issakovi raamatu aadressil mõningast kriitikat, ei taheta sellega seada küsimärgi alla autori töö põhimõttelisi tulemusi. Asi on pigem selles, milliseid küsimusi tuleks seoses vene kogemusega Balti ruumis hakata esitama tulevikus. Need on küsimused, mida Issakov oma raamatu laia lugejaskonda silmas pidades ei pidanudki tingimata esitama. Üks põhimõtteline probleem tõstatub seejuures seoses kogu ajaloosuunitlusega teadustegevusega eelkõige Eestis ja Lätis. Miks kantakse tänased rahvusriikide piirid üle minevikku, mil rahvusriike veel ei eksisteerinud? Ehkki Issakovi päevapoliitiline lähenemine – tänase Eesti Vabariigi piires elavatele vene inimestele kultuurilise identiteedi loomine – aitab nimetatud anakronismi selgitada, on selle kasutamine käesoleva teema kontekstis siiski küsitav. Kas polnud Tartu venelased 19. sajandil seotud rohkem Riia kui Tallinnaga? Lähemat uurimist väriks kahtlemata küsimus, kas eestlaste ja lätlaste vaheline etnograafiline piir mängis mingit rolli Baltikumi venelaste jaoks, ning kui mängis, siis milline see roll oli. Kui tänapäeva lugeja tutvub vene õpetlastest kõneleva peatükiga, kas ei kipu ta siis paratamatult eeldama, et vennad Haruzinid, hilisemad tunnustatud etnoloogid, kes tegutsesid Tallinnas Eestimaa kubermneri Sergei Šahhovskoi teenistuses¹³, olid kontaktis ka kolleegidega Tartu ülikoolist (lk. 196)? Aga kuidas need

üle kubermangupiiride ulatuvad kontaktid välja nägid? Sergei Gennadijevitš kindlasti nõustub minuga, kui nimetan Läänemere provintside venelaste ajalugu ajavahemikes 1710–1721 ja 1918–1920 teaduse poolt vaeguurtitud valdkonnaks. Tänapäevaste piiride kasutamine on mõttekas alles alates aastast 1918 – raamatu jaoks, mille pealkiri kõneleb tuhandest aastast, on see selgelt liiga vähe.

Issakov on kogunud kokku hulgaliselt detaile ja fakte vene inimestest ja nende saavutustest Baltikumi kultuurielus. Mida aga ei järgne, on materjali kontekstualiseerimine piirkonna multikultuurse reaalsuse raamistikus. Siit ja sealt loeme huvist „teiste” vastu – näiteks olevat Tatištšev ja Lomonossov õppinud ära paar sõna eesti keelt, Žukovski tõlkis Hupelit, Severjanin Marie Underit – kuid pilt, mis meile avaneb, jääb siiski üsna isoleerituks. Üksikute inimeste kohta esitatud erinevatest detailidest ei moodustu loogilist koondpilti. Võtame kas või ülikoolilinna näite. Professor Glinka, kes töötas aastatel 1803–1810 vene keele ja kirjanduse professorina, olevat tõrjunud sellest ametist pinged saksa soost ametivendadega. Kas näeme siin Tartut kui vene-saksa konfliktide algrakukest? Professor Vojeikov jällegi, kes töötas samas ametis aastatel 1815–1820, olevat oma skandaalse ja ebamoraalse käitumisega „diskrediteerinud venelasi ja vene kultuuri Tartus” (lk. 103). Tartu kui kõige venepärase põlastajate kohalik algrakuke? Luuletaja Sologubi kohta loeme, et enda sõnul sai ta vene keele selgeks alles Tartu õpingute käigus, kui sattus Nikolai I ajal noorte vene poeetide ringkonda. Tartu kui vene kultuuri algrakuke? Kirjeldatud individuaalsetest kogemustest sõltumatult oleks olnud hea lugeda üldista-

¹² S. G. Isakov. O livonskoj teme v russkoj literature 1820–1830-x godov. – Trudy po russkoj i sljavanskoj filologii, III kd. (TRÜT, 98). Tartu, 1960, lk. 143–193; Sama. Pribaltika v russkoj literature vtoroj poloviny 1830-x – 1850-x godov. – Trudy po russkoj i sljavanskoj filologii, V kd. (TRÜT, 119). Tartu, 1962, lk. 133–194; Sama. Ostzejskij vopros v russkoj pečati 1860-x godov (TRÜT, 107). Tartu, 1961; Sama. Russkie v Èstonii. 1918–1940. Istoriko-kul’turnye očerki. Tartu, 1996; Sama. Russkie pisateli i Èstonija. – Èstonija v proizvedenijax russkix pisatelej XVIII – načala XX veka. Antologija. Red. Sama. Tallinn, 2001, lk. 3–38. Issakovi tööde kogumiku (Sama. Očerki russkoj kul’tury v Èstonii. Tallinn, 2005) kohta vt. ka Cs. János Kenézi arvustus väljaandes Forschungen zur baltischen Geschichte 2. kd., 2006, lk. 261–263.

¹³ Ühe kohta neist vt. N. Knight. Nikolai Kharuzin and the Quest for a Universal Human Science. Anthropological Evolutionism and the Russian Ethnographic Tradition, 1885–1900. – Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History, 9. kd., 2008, nr. 1, lk. 83–111.

vaid löike erinevatest kohtumispaikadest, ilma et seejuures oleks kohe vaja kasutada mäluaiga märksõna. Teatava pettumusega loeme ka Issakovi lapidaarset märkust, et alates 1870. aastatest üha arvukamalt piirkonna sadamatesse ja tööstuskeskustesse voolavad venelastest töölised „maa kultuurielust eriti osa ei saanud” (lk. 148). Autor tegelebki eelkõige niinimetatud kõrgkultuuri sfääriga. Sellel polnud aga kuigi palju ühist paljude siinsete venelaste igapäevaeluga. Mõni sõna toonasest ühiskonnast kahtlemata isoleeritud töölikultuurist ning sellega seoses võimalikest kontaktidest eesti kolleegidega oleks võinud tematiseerida valdkonda, mis muu hulgas Nõukogude pärandi tõttu on senini häbiväärselt unarusse jäetud.

Raamatul on küll põhjalik isikuregister, kuid puudub igasugune pildimaterjal. Võib oletada, et illustratsioonid ning meeldivam välimus oleks taganud sellele suurema lugejaskonna. Seda ilusama ja uhkema väljanägemisega on aga teos, mille Issakov on koostanud ühes Tatjana Šoriga Eesti Ajalooarhiivist ning mis käsitleb Venemaa kroonitud peade külaskäike Eestisse.¹⁴ Ehkki seegi raamat ei ole sisu poolest enam kui informatsioonikogum toimunud visiitidest ja nende kirjeldustest, võib sellest tänu põhjalikule viiteaparatuurile saada väärtuslik alusmaterjal edaspidistele uurimustele nende Baltikumile eriomaste nn. võimustsenaariumide (*scenarios of power* – Richard Wortman) kohta. Taas on tsaarivõimu representatsiooni temaatikast huvitunud kultuuriajaloolasel võimalus nina kirtsutada, sest siingi on tänapäeva riigipiirid ebaajalooliselt kantud üle tsaariaega. Ühtlasi jääb arusaamatuks, miks ei ole autorid oma kirjeldustesse kaasanud ka vähemalt Riia. Tartu külastamine oli Vene keisritele visiit Liivimaa provintsilinna, kustkaudu viis tava-pärane tee Euroopasse ning kus alates 19. sajandi algusest tegutses keiserlik ülikool. Eestimaa kubermanguga ei olnud sellel

vähimatki seost. Mõistetamatuks jääb ka, miks ei nõudnud vähemalt kirjastus, pidades koos Lätiga silmas suuremat ostjaskonda, et raamat käsitleks Vene keisrite visiite kõigisse kolme Läänemere kubermangu. Oleks huvitav teada, millist rolli mängis Kuramaa pealinn Miitavi keiserlike visiitide kavas. Siiski loeme, et 1764. aasta visiidi ajal võeti Katariina II Riias ehk uhkemaltki vastu kui Tallinnas (lk. 71). Selle võrdlusega äratatud uudishimu jääb paraku rahuldamata. See-eest vaadeldakse Tallinna, Tartu ja Paldiski kõrval ka Narvat, mis teadupärast kuni aastani 1917 kuulus Peterburi kubermangu koosseisu.

Positiivse külje pealt väärrib esile tõstmist, et visiitide kirjeldustes on pööratud tähelepanu ka väiksematele detailidele ning lugeja tutvub ühtlasi reisimise organisatsioonsete probleemidega aurulaevade- ja raudteelisel ajastul. Näiteks võis juhtuda, et tsaari kaaskonna järel sõitev spetsiaalne sõjaväekuller maksis postijaamades hobuste vahetamise eest kahekordset hinda (lk. 105 jj.), kuigi põhimõtteliselt oli tegu kohaliku aadli aukohusega. Keiserlike reiside kohta leidub palju põnevaid lugusid ning tseremooniatega kaasas käivad üksikasjad on teinekord kõnekamad kui miski muu. Nii sai keiser Nikolai II, tulnud aastal 1908 Tallinna Briti kuningat Edward VII vastu võtma, Eesti talupoegade esindajatelt traditsioonilise soola-leiva asemel kingiks eesti sepiku ning keisrinna Aleksandrale ulatati kimp põllulilli (lk. 177). Eestipärane element, mis veel 19. sajandil sobis eelkõige selleks, et folkloorsete etteastete näol pakkuda pealinna kõrgetele külalistele eksootilist, et mitte öelda kolonialistlikku meelelahutust, oli nüüdseks tõusnud kubermangu ametliku representatsiooni positsiooni. Paraku hoiduvad autorid ka selliste paljuütlevate detailide puhul kaugeleulatuvatest tõlgendustest. Et Venemaa välispoliitikat kirjeldades toetutakse suuresti

¹⁴ S. G. Isakov, T. K. Šor. Vlastiteli Rossijskoj Imperii. Vrd. kolmekeelset artiklit S. Issakov, T. Šor. Vene keisrite ja keisrinnade külaskäigud Eestimaale. O Poseščenii Rossijskimi imperatorami i imperatricami Èstonii. On visits of the Russian Emperors and Empresses to Estonia. – Vene valitsejad. Valitsejaportreed Eesti kunstikogudest. Koost. M. Levin, A. Murre. Tallinn, 2006, lk. 82–124.

nõukogudeaegsetele publikatsioonidele, on üsna selge märk sellest, et visiitide poliitilise konteksti käsitlemine jääb üldjuhul pigem skemaatiliseks.

Veel ühte, teadusilmas üldiselt tunnustatud kultuuriajaloolist teemat käsitles Issakov juba kandidaadiväitekirjas, mille ta kaitses Juri Lotmani juhendamisel 1960. aastate alguses. Selleks olid 19. sajandi esimese poole vene reisikirjeldused Läänemere kubermangudest. 1820. ja 1830. aastail külastas eriti Tallinna hulgaliselt pealinnast Peterburist Läänemere äärde saabunud suvitajaid¹⁵ ning Balti kubermangude rannikulinnadest said sel ajal moodsad turismikeskused. Soomes välja antud Läänemere ranniku suvilakultuuri käsitleva kogumiku tarvis võttis Issakov uurimise alla ajavahemiku 19. sajandi lõpust kuni 20. sajandi alguseni omaenda sünnilinnas Narvas ja sealses merekuurordis Narva-Jõesuus (Hungerburgis), mida 1914. aastal külastas rohkem kui 10 000 suvitajat. Suvituperioodil sõitis Peterburist Narva kuni seitse rongi päevas, sõit kestis parimal juhul kolm tundi ja nelikümmend viis minutit. Üksnes sõja tõttu jäi välja ehitamata raudteeharu, mis oleks viinud otse Narva-Jõesuusse. Issakovi tekst ning samas kogumikus ilmunud Šori artikkel suvisest teatrielust sõdadevahelise aja Narva-Jõesuus sisaldavad rikkalike varasalvedena rohkelt teavet kirjanikest, kunstnikest ja näitlejatest, kes Narva rannikut külastasid ja sellest kirjutasid.¹⁶ Kuurortlinna igapäevaelu need artiklid lähemalt ei käsitle, ka on jäänud autorite (või allikate) tähelepanu alt välja suvitajate kontaktid kohalike elanikega. Veidi

lähemalt käsitlevad vene suvilaelu argipäeva Nõukogude Eestis ning suvitajate kontakte või nende puudumist peamiselt eestlastest võõrustajatega Irina Belobrovtsjeva ja Ljubov Kisseljova, siiski ei moodustu ka nende huvitavatest üksiknäidetest üldistavat koondpilti.¹⁷

* * *

Kõik ülalnimetatud autorid peavad end vähemalt esmajoones kirjandusteadlaseks. Nõukogude teadussüsteem, mis jättis iga liiduvabariigi ajaloo kohalike ajaloolaste uurida, ei olnud ilmselgelt huvitatud rahvusvähemuste minevikku uurivate spetsialistide koolitamisest, mistõttu vene vähemuse ajaloo läbivalgustamine peab jääma Baltimaade noorema põlve venekeelsete uurijate ülesandeks. Võibolla annab aga kirjandusteadlaste domineerimine tunnistust senise teaduse kalduvusest näitlikustada kollektiivi ajalugu individuaalsete lugude kaudu. Kõrvale jäetakse nii kodumaised kui ka rahvusvahelised uurimused rahvusvähemustest ning nende kohanemisest rahvusriikide tingimustes. Rohkem tulemusi võiks siin anda võrdlevat meetodit kasutav sotsiaal- või kultuuriajalooline lähenemine. Saksa ja inglise keeles on ilmunud esimesed uurimused Tallinna ja Riia kui suuremate linnade erinevate etniliste rühmade koosseksiteerimisest ja konfliktidest 19. sajandil ja 20. sajandi alguses,¹⁸ siiski on neis jäänud vastuseta paljud, eelkõige erinevate vene olustike esindajatega seotud küsimused, seda kas või seni teadaolevate n.-ö. egodokumentide vähe-

¹⁵ S. G. Isakov. Pribaltika v russkoj literature 1820-x – 1860-x godov. Diss. na soisk. uč. st. kand. fil. nauk, 2 köidet. Tartu, Leningrad, 1962, siit I kd.; vrd. Sama. Russkij kul'turnyj očag „na re vel'skix vodax“. – Sama. Očerki russkoj kul'tury, lk. 98–123; vrd. K. Brüggemann, K. Tuchenhagen. Tallinn, lk. 167–171.

¹⁶ S. Issakov. Dačnye mesta na Narvskom vzmor'e (konec XIX – načalo XX v.); otraženie v literature i iskusstve. – The Dacha Kingdom, lk. 299–322; T. Shor. Teatr i teatral'nost' v žizni Gungerburga-Ust'-Nary, 1918–1944. – samas, lk. 219–236.

¹⁷ I. Belobrovtsjeva. Russkie dačniki v Èstonii – mogli li oni „razgljadet' samoe žizn'“? – The Dacha Kingdom, lk. 323–338; L. Kiseleva. Èl'va kak dačnyj lokus. – Samas, lk. 339–348. Vrd. ka A. Meimre. Mesta otdyxa na Severo-vostoke Èstonii v 1920–1930-e gody. – Samas, lk. 363–374; G. Ponomareva. Dačnaja žizn' russkix v Èstonii v vremja Vtoroj Mirovoj vojny. – Samas, lk. 375–389. Hiljuti ilmus A. Meimre. Topografija kul'tury: dejateli russkoj kul'tury – dačniki v Èstonii. Moskva, 2011; vt. ka A. Järs. Der Alltag einer Kurstadt. Das Leben in der Sommerfrische Pärnu während der Sowjetzeit aus der Perspektive der Einheimischen. – Tourismus im Ostseeraum. Hrsg. v. K. Brüggemann (Nordost-Archiv N.F. XX/2011). Lüneburg, 2012 [ilmumas].

¹⁸ U. v. Hirschhausen. Die Grenzen; B. D. Woodworth. Civil Society.

suse tõttu.¹⁹ Eelkõige hilise tsaaririigi seisukohalt oleks keskse tähtsusega ajalehe Rižkii Vestnik numbrite läbitöötamine, ehk koguni Eesti eeskujul digiteerituna internetis²⁰ kättesaadavaks tegemine.

Mida siis annaks meile intensiivne allikate ja dokumentide uurimine? Esiteks laieneks oluliselt käsitletavate inimeste ring. Tänu Issakovi ja tema väheste kaasvõitlejannade töödele teame me palju selle kohta, kuidas kujutasid Baltikumit ette enam või vähem prominentsed vene kultuurielu esindajad, me mõistame Baltikumist loodud pilte nende töödes ning osalt on meil ülevaade ka nende vaadetest ja kontaktidest eesti ja läti kolleegidega.²¹ Sellest hoolimata on tegemist elitaarse vaatega minevikule, eriti kui eesmärgiks on võetud vene ajaloolise narratiivi loomine, mis peab pakkuma orientiiri tänaseks päevaks. Mida õieti tähendas näiteks aastal 1820 venelasena Riias (või mõnel muul aastal kusagil mujal) elamine? Mida oskame öelda vene tööliste, käsitöölise, preestrite, kaupmeeste, mida naiste ja meeste või laste ajaloo kohta? Kuidas elas Tambovist pärit vene soldat Tallinna garnisonis? Mis vahe oli Eesti või Läti armee vene rahvusest sõduril ja tema eestlastest või lätlastest kaaslastel 1930. aastatel? Kuidas integreerida sellesse narratiivi vanausulisi? Millist rolli mängis suhtumises eestlastesse ja lätlastesse vene õigeusk ja mida tähendas luterlus venelaste jaoks? Huvi

pakuks kahtlemata ka uurimus vene-saksa juudi sümbioosist Teise maailmasõja eelsetes linnaolustikes. Vene rahvusrühma mineviku kohta on nii palju küsimusi, mida siiani esitatud pole (ning mida osalt ei ole veel esitatud ka eesti või läti enamusrahvuse kohta). Mitte kõiki vastuseid ei ole võimalik leida säilinud allikate hoolsa uurimise teel. Alustuseks võiks proovida teaduslikult sünteesida teavet, mis on tänaseks olemas kõige laiemas mõttes kultuurilisel aktiivse üksikisiku kohta. Võtmetähtsusega küsimus võiks aga olla, kuidas on vene inimesed Läänemere ääres reageerinud poliitilistele ja sotsiaalsetele muutustele. Selle all tuleks mõista nii juba siin sündinute kohanemist muutustega (nagu industrialiseerimine, nn. venestus, revolutsioon, sõda jne.) kui ka erinevaid võimalusi, mida sisserännanud erinevatel aegadel on kasutanud kohalikku ühiskonda lõimumiseks või sellest isoleerumiseks. Viimane küsimustering annaks ühtlasi võimaluse uurida Nõukogude ajal toimunud migratsiooni ajaloolisest perspektiivist. Baltimaade venelaste ajaloo kontekstis on see periood ikka veel seotud paljude reservatsioonidega.

Eelmainitud põhjustel oleks üksnes soovitatav, et Sergei Issakov saaks valmis ka oma „Tuhandaastase teekonna” teise osa. Sellega oleks loodud ülimalt teretulnud lähtepunkt ühe Läänemere-äärse rahvusrühma mitmekihilise ja rikka ajaloo edaspidiseks uurimiseks.²² Ning ehkki esimese Nõukogude okupatsiooni

¹⁹ Üksikud neist on ilmunud sarjas Baltiiskij arxiv. Russkaja kul'tura v Pribaltike, 1996 jji., seni 11 köidet, või väga heades, kuid kommenteerimata antoloogiates Ot Liffjandii – k Latvii. Pribaltika russkimi glazami. Red. J. Abyzov, I kd. Moskva, 1993; II kd. Riga, 1999. Vrd. ka esseed J. Abyzov. Pribaltika – glazami rossijanina. – Strany Baltii i Rossija: Obščestva i gosudarstva. Red. D. E. Furman, Ė. G. Zadorožnjuk (Publikacija Muzeja i obščestvennogo centra imeni Andreja Saxarova, 5). Moskva, 2002, lk. 419–438. Eesti kohta vt. osalt kattuvaid tekstikogumikke, mis kahjuks piirduvad vaid luuletajate ja kirjanike tekstidega: Postitõllaga läbi Eestimaa. Eestimaa vene kirjanike kujutuses (XVIII sajandi lõpp – sajandi algus). Koost. S. G. Issakov. Tallinn, 1971; Ėstonija v proizvedenijax russkix pisatelej XVIII – načala XX veka. Antologija. Red. S. G. Isakov. Tallinn, 2001; Russkaia ėmigracija i russkie pisateli Ėstonii 1918–1940 gg. Antologija. Red. S. G. Isakov. Tallinn, 2002.

²⁰ Vt. veebisaiti Digiteeritud eesti ajalehed: <http://dea.nlib.ee/> (18.3.2012).

²¹ Pigem erandina tuleb käsitleda tegelemist Eestimaa kubernerini Aleksei Valerjanovič Bellegardega (1902–1905), kelle mälestused ilmusid kurioosel kombel 1937. aastal esmalt eestikeelse tõlkena (A. V. Bellegarde. Minu mälestusi Eestimaa kubernerina. Tartu, 1937, uustrükk Tallinn, 2010). Tatjana Šori ja Galina Ponomareva kommentaaridega varustatult on need nüüdseks saadaval ka vene keeles: A. V. Belšgard. Vospominajja. Moskva, 2009. Vrd. T. Šor. Vospominajja byvšego ėstljandskogo gubernatora. – Baltiiskij arxiv. Russkaja kul'tura v Pribaltike, III kd. Red. I. Belobrovceva. Tallinn, 1997, lk. 110–117; G. M. Ponomareva, Tat'jana K. Šor. Ėstljandskij gubernator A. V. Bel'gard i ėstonskie obščestvennye dejateli. – Memuary v kul'ture russkogo zarubež'ja, lk. 180–192.

²² Mõningaid tähtsamaid lähtepunkte pakub teos „Tallinskij tekst” v russkoj kul'ture; vrd. I. Belobrovceva. Russkie dačniki v Ėstonii, ja L. Kiseleva. Ėl'va.

aasta 1940/41, mille lõpus küüditati eestlaste ja lätlaste kõrval oma kodumaalt teisi rahvaid, katkestas vägivaldselt palju traditsioone ja järjepidevusi, läks Baltikumi venelaste ajalugu siiski edasi. Nüüd oli aga tegu valdavalt – sõna otseses mõttes – uute inimestega. Küsimuseks jääb, kas tuleks piirduda üksnes selle rühma ajaloo või järeltulevate põlvete huvides pigem võtta päevakorda kõigi eestlaste/lätlaste asualal elavate või elanud (etniliste, sotsiaalsete vm.) rühmade kompleksne kommunikatsioonialajalugu. Keskendumine venelastele kui etniliste kriteeriumide järgi määratletud kollektiivile – kusjuures seda määratlust tuleb projitseerida rahvusteesse minevikku – isoleerib nad piirkonna teistest elanikest. Tänapäeva venekeelsete elanikerühmade huvides see vaevalt oleks. Lisaks kerkitab sel juhul küsimus, kes on venelane ja kes mitte. Mitte alati ei saa otsustada inimese nime järgi. Mida teha näiteks kindralleitnant Nikolai Reegi (1890–1942), Vabadussõja-aegse staabiülema ja hilisema Eesti kaitseministri, kes sündides sai nimeks Nikolai Bazõkov? Peterburi ajakirjanik ja keiserliku kantselei III osakonna informaatore Faddei Bulgarin (1789–1859), Tartu-lähedase Karlova mõisa omanik, kes sündis poola aadliperes Jan Tadeusz Bułharyni nime all ning tegi elu jooksul läbi mitu värvivahetust, kuulub tänapäeval enesestmõistetavalt vene kultuuri esindajate hulka.²³ Rahvuse määratlemine ei ole lihtne ülesanne. Kellel on aga plaanis kirja panna Baltikumi venelaste ajalugu, peab suutma selles küsimuses oma meetodit põhjendada.

Issakov on vältinud antud probleemi sel moel, et keskendub vene keeles loodud kultuurisaavutustele ega ole järele andnud kiusatussele (mida ta sellisena ilmselt ei tajunudki) projitseerida etniliselt motiveeritud kokkukuuluvustunde idee 19. sajandist kaugemasse minevikku. Sellega tuleb tema „Tuhandaastast teekonda” pidada ammugi hädavajalikuks täienduseks Eesti historiograafiale, puuduvaks lüliks olemasolevate, eesti ja saksa perspektiivist kirja pandud regionaalse mineviku lugude vahel.

Jääb üle veel kord tõdeda, et viimaste aastate tulemusriikas töö on andnud rohkesti toetuspunkte spetsiifiliselt vene piirkondlikule ajaloomälule. Arhiividest ja raamatukogudest on oleviku päevavalgele toodud hulgaliselt nimesid, mis on olnud seotud venekeelse sõnaga Läänemere piirkonna ajaloos. Lahtiseks jääb vaid, kas see kõik mõjutab kuidagi ka tänast venekeelset lugejat. Kas üle 1940. aasta tekitatud katkestuse (mis oli ühtlasi ja eelkõige isikuline) on võimalik luua sild tänase rahvusvähemuse ja sõdadevahelise aja vene kultuuri saavutuste vahel, seda näitab tulevik. Kuid ainult sel moel oleks kohalikule identiteedile antud ka ajalooline sügavus. Lisaks kõigele jääb küsimus, kas see paratamatult kultuurilis-etnilisele vundamendile rajatud sild minevikku on piisava kandejõuga ja ajakohane. Nagunii on kahtlane, kas selline iseenda ajaloo loomine leiaks kõlapinda eesti või läti enamusühiskonnas – kas või juba seetõttu, et rännakud spetsiifilisse vene ajaloomällu on mõistetavad vaid vene keele valdajatele.

Artikkel on valminud projektide SF 0130038s09 ja ETF 8625 raames ning ilmus saksa keeles ajakirjas Forschungen zur baltischen Geschichte, 6. kd., 2011, lk. 225–237.

Tõlkinud
Tea Vassiljeva

Karsten Brüggemann

(1965)

Lõpetanud Hamburgi ülikooli 1993, *dr.phil.* aastast 1999. TLÜ AI eesti ja üldajaloo professor alates 2008. aastast. Peamised uurimisteemad: Baltimaade ajalugu Vene impeeriumi ja Nõukogude Liidu kontekstis; Vene kodusõda ja Eesti Vabadussõda; Nõukogude populaarkultuuri ajalugu (*popular culture*); mälu paigad Läänemere regioonis; turismi ja spordi ajalugu.

²³ L. N. Kiseleva. Istorija Livonii pod perom F. V. Bulgarina. – „Vek nynešnjij i vek minuvšij”: kul’turnaja refleksija prošedšej epoxi, č. 1 (Studia Russica Helsingensia et Tartuensia, 10). Tartu, 2006, lk. 114–127; M. Salupere. F. V. Bulgarin kak istorik. (K voprosu ob avtorstve „Rossii”). – Novoe literaturnoe obozrenie 1999, nr. 40, lk. 142–155.